

RZECZOWNIKI ZŁOŻONE SYNAJSKIEGO PATERYKA NA TLE ZŁOŻEŃ KANONU STARO-CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKIEGO

Leszek MOSZYŃSKI, Gdańsk

W systemie słowotwórczym rzeczownika prasłowiańskiego złożenia zajmują pozycję marginesową, a być może w ogóle ich nie było. Znane z tekstów scs. rzeczowniki złożone mają wyraźnie nowy, literacki charakter. Niewielka ilość złożzeń dawniejszych jest etymologicznie niejasna i być może sięga czasów odleglejszych, jeszcze przedśłowiańskich. Dlatego też analiza rzeczowników złożonych występujących w tekstach starosłowiańskich może przyczynić się w jakimś stopniu do lepszego poznania pochodzenia i historii tekstu.

Celem mego referatu jest przedstawienie rzeczowników złożonych Synajskiego Pateryka na tle złożzeń kanonu scs. Dlatego też na wstępie należy scharakteryzować te złożzenia, które występują w tekstach najstarszych. Ze względu na ograniczone rozmiary tej pracy poprzestanę na analizie rzeczowników złożonych występujących tylko w jednym tekście scs. kanonu, mianowicie w Kodeksie Zografskim. Jest rzeczą oczywistą, że język tego zabytku nie obejmuje wszystkich wyrazów złożonych, notowanych przez słownik scs. sądzę jednak, że materiał leksykalny Zogr. wystarcza do scharakteryzowania podstawowych typów złożzeń scs. oraz ich stosunku do pozostałych rzeczowników.

Ażeby właściwie ocenić stosunek rzeczowników złożonych do pozostałych, należy wziąć pod uwagę tylko wyrazy zbudowane z rdzeni rodzimych, słowiańskich. Nie można bowiem traktować jako złożzeń wyrazów zapożyczonych typu *ikonomъ* \leq *oiko - νόμος*, *tetra- arxъ* \leq *τετρα - ἀρχή* itp.

Jeżeli od ogólnej ilości 1091 rzeczowników występujących w Zogr. odejmiemy wyrazy zapożyczone różnego pochodzenia, a mianowicie 4 pożyczki późnołacińskie lub wczesnoromańskie, 223 pożyczki biblijne (obejmujące właściwe greczyzmy a także greczyzo-

wane hebraizmy i latynizmy), 8 pożyczek uchodzących za turczyzmy (protobułgaryzmy) wreszcie 14 prasłowiańskich latynizmów i 43 gotyzmy (wraz z ich derywatami) otrzymamy 799 haseł rzeczownikowych zawierających rdzenie słowiańskie. Wśród nich znajduje się 47 formacji złożonych, które stanowią zatem prawie 6% całości (dokładniej 5,9%). Nie traktuję tu jako złożień formacji utworzonych od wyrażen przyimkowych typu *bez zakona \geq bezakoniye, *iz čęda \geq ištędiye, *prědъ dvoromъ \geq prědъdvorije itp., których jest w Zogr. ogółem 12 (tj. zaledwie 1,5% ogółu rzeczowników), a także niejasnego etymologicznie, zadwembializowanego *vъ nezaapo* oraz formacji *glagolъ* z reduplikowanym rdzeniem *gol-*.

Wśród wyrazów złożonych jest kilka bardzo starych, sprawiających trudności etymologom, a więc ciekawych z punktu widzenia ogólnosłowiańskiego, nie mających jednak większego znaczenia dla interesującego nas tu zagadnienia. Są to wyrazy na tle materiału słownikowego scs. trudno podzielne, ich złożoność jest już niemotywowana. Zostały one odziedziczone z epoki wcześniejszej, a ponieważ i na tle słownictwa prasłowiańskiego nie przedstawiają się zbyt jasno, można sądzić, że są to złożenia bardzo stare, jeszcze przed-słowiańskie. Chodzi tu o takie wyrazy jak *člověkъ* \leq może *čel- (jak w *čel'adъ*) i *-věkъ (por. lit. *vaikas* 'dziecko'); *drъkolъ* \leq może *dŕ- (postać apofoniczna do *dor-* || *der-*, por. *udariti*, *dbrati* — *dero*) i *-kolъ (jak w *klati* — *kol'o*, *kolъ*); *gospodъ*- w części pierwszej zapewne rdzeń *gost- (jak w *gostъ*), w drugiej *pot- (jak w gr. *δεσπότης*); *podъpęga* — może *potъ (jak w *gospodъ*) i *bęga wreszcie *gumъno*, rozumiane często jako złożenie mające w członie pierwszym rdzeń *gou- (jak w **goveđo*), w drugim *mn- (jak w **męti* — *mъno*).

Sądzę, że z dalszych rozważań można tych 5 haseł (z których *člověkъ* i *gospodъ* wraz ze swymi derywatami jak np. *člověčstvo*, *gospodinъ*, *gospodařъ*, *gospođa* znane są i w PatSyn.) wyłączyć, niezależnie od tego, czy uznamy je za composita prasłowiańskie czy jeszcze przed-słowiańskie.

Pozostałe rzeczowniki złożone to formacje młode, najczęściej kalki greckie, wyjątkowo germańskie. Dzielą się one na dwie nierówne pod względem ilości grupy: liczniejszą, złożen derywacyjnych, i mniej liczną złożen bezpośrednich.

Wśród złożen derywacyjnych wyraźną podgrupę stanowią kalki greckich formacji przedrostkowych lub z pierwszym członem adverbialnym, w których człon pierwszy scs. złożenia, z pochodzenia imienny, stać się może czymś w rodzaju przedrostka, tzn. może

(ale nie musi) zacząć funkcjonować jako samodzielny prefiksoid. Tu należą np. formacje z *blago-* oddającym greckie *εὖ-*, a więc *blagodětel'v* — *εὖ-εργέτης*¹, *blagodětv* — *εὖ-χαριστία*, *blagovol'eniye* — *εὖ-δοκία*. W PatSyn. mamy oprócz *blagodatv* 22/20² || *blagodětv* 106v/6 jeszcze *blagočvstije* 100/13 — *εὖ-σέβεια*, *blagoslov'eniye* 29/15 — *εὖ-λογία*, *blagorodvstvo* 136/3 — *εὖ-γενία*, *blagoslov'vstv* 32/6 — *εὖ-αγγελιστής*, *blagotvorvstvo* 136/15 — *εὖ-εργασία*. Trzech ostatnich haseł brak też w Sl. j. stsl. Ponieważ jednak formacji tego typu jest wiele, można je uznać za mieszczące się w ramach normy scs.

Innym prefiksoidem oddającym grecki przedrostek *εὖ-* jest *dobro-*. W Zogr. rzeczowników takich nie ma, notuje je jednak Sl. j. stsl. Dlatego też *dobronravije* 40/6 — *εὖ-ήθεια* może też *εὖ-εξία*, choć nie notowane jest przez Sl. j. stsl., włączyć można do tej grupy. Tu oczywiście należy też *dobrodětel'v* 173v/1 w znaczeniu **dobrodětv* — *εὖ-εργασία*.

Formacji antonimicznych jest w Sl. j. stsl. znacznie mniej. W Zogr. tylko *zvlodějv* — *κακοῦργος* (\leq *κακο-εργός*). W PatSyn. obok tego (44/14) także *zvloučrija* (17v/1, częściej *zvloučrije* 23/19 — *κακο-πιστία*, *zvloramětvnikv* 53/3 — *μνησί-κακος*, *zvlustradaniye* 127v/14 — *κακο-παθία*, z czego Sl. j. stsl. zna tylko *zvloučrije* oddające gr. *δυσ-σέβεια*. Przykład *zvloramětvnikv*, w którym przedstawiono człony greckiego *μνησί-κακος*, potwierdza przypuszczenie, że i człony *zvloprzeobrazitv* się mógł w prefiksoid.

Do tej grupy złożzeń zaliczyć by można kalki greckich konstrukcji z *πρωτο-*, które jednak nie są tak jednolicie oddawane w scs. jak poprzednie. W Zogr. mamy więc *prědvśědaniye*, *prěžděśědaniye*, *prěždězvvanije*, *prvovvzleženije*, *vprvovvzležaniye* oddające greckie *πρωτο-καθεδρία* i *πρωτο-κλισία*. W PatSyn. mamy tylko *prvvnastolvnikv* 103/16 i *prvvnostolvnikv*, 146v/19 (oba nie notowane przez Sad.-Aitz.) — *πρό-εδρος*, *πρωτο-καθεδρίτης* obok analitycznego *prvvv nastolvnikv* 104/13. Podobnie trudno chyba

¹ Przytaczane formacje greckie nie są ekwiwalentami tekstowymi (choć wielokrotnie bywa i tak) lecz wzorami słowotwórczymi kalk scs. Przy materiale porównawczym z Zogr. nie podaję sygnatur. Szczegółową analizę rzeczowników Zogr. przeprowadzam w będącej w druku pracy *Język Kodeksu Zografskiego*, część I.

² Dla każdego hasła podaję tylko jedną sygnaturę niezależnie od ilości zapisów. Korzystam z wydania W. S. Gołyszenki i W. F. Dubrowiny, Moskwa 1967.

mówić o prefiksalizacji członu *λῆζε-* oddającego gr. *ψευδο-* (w Zogr. *λῆζεςυδῆῆνιῆ* — *ψευδο-μαρτυρία* i *λῆζεςυδῆῆτελῆ* — *ψευδό-μαρτυς*, w PatSyn. złożeń takich nie ma).

Inne złożenia tego typu występujące w Zogr. to *ino-plemenonikō* — *ἄλλο-γενής* oraz *malouēr* — *ὀλιγό-πιστος* i *malomošt*, zapewne też kalka jakiegoś *ὀλιγο-εργής*. W PatSyn. mamy jeszcze *pranouērije* 24v/14 — *ὄρθο-δοξία*, *velikodarouonikō* 95v/12 (brak w Sl. j. stsl.) — *μεγαλό-δωρος*, *tršteslavije* 100/12 — *κενο-δοξία*, *dl̥gotr̥p̥r̥p̥l̥st̥vo* 105v/17 (brak w Sl. j. stsl., ale jest *dl̥gotr̥p̥r̥p̥nije*) — *μακρο-θυμία*, *sr̥đdodvorije* 72/20 — *μεσ-αυλιον* ale *mežur̥čaniṅ* 46/4 obok *mesopotaml'anin* 45/15, derywat od *mesopotamija* — *μεσο-ποταμία* (w Supr. jest *meždur̥čije*) oraz zrost *polunošti* w Zogr. (*μεσο-νύκτιον*) a w PatSyn. *pladōn* 28/3, *pladōnije* 33/11, *poludōne* 51/16 (*μεσ-ημέριος*, *μεσ-ημβρία*) oddają ten sam człon grecki: *μεσο-*.

Tu należy też *pakybytije* 143/18 — *παλιγ-γενεσία* i (nie notowany przez Sl. j. stsl.) *mimoxod* 115v/20 — *παρα-πορενόμενος*. Wedle tego wzoru utworzona jest też *prisnodēva* 32v/7 — *ἀει-πάρθενος*, oraz *lixoimiṅe* — *πλεο-νεξία* (Zogr.) a *lixojōmōc* 53/1 — *πλεο-νέκτης* (PatSyn.) a pewnie i *sv̥štenol̥p̥st̥vo* 64/20, przez Sad.-Aitz. nie notowane, może kalka gr. *ιερο-πρεπής*. Tu też włączyć można *samovidōc*, występujące i w Zogr. i w PatSyn. 119/2 — *αὐτ-όπιης*.

Omówiona tu grupa złożeń obejmuje wyraźne kalki złożeń greckich, w których człon pierwszy o charakterze przysłówkowym precyzuje znaczenie członu drugiego. Mamy więc formacje z członem greckim:

<i>ἀει-</i>	oddawanym przez <i>priso-</i>
<i>ἄλλο-</i>	<i>ino-</i>
<i>αὐτο-</i>	<i>samo-</i>
<i>εὖ-</i>	<i>blago-</i>
	<i>dobro-</i>
<i>ιερο-</i>	<i>sv̥šteno-</i>
<i>κακο-</i>	<i>z̥lo-</i>
<i>κενο-</i>	<i>tr̥šte-</i>
<i>μακρο-</i>	<i>dl̥go-</i>
<i>μεγαλο-</i>	<i>veliko-</i>
<i>μεσο-</i>	<i>sr̥đo-</i>
	<i>mež(d)u-</i>
	<i>polu-</i>

ὀλιγο-
 ὀρθο-
 παλιν-
 παρα-
 πλεο-
 πρωτο-
 ψευδο-

malo-
 pravo-
 raky-
 mīto-
 lixo-
 prědъ-
 prěžde-
 pravo-
 vьpрvъ-
 lъže-

Chociaż PatSyn. zawiera kilka formacji nie notowanych przez Sl. j. stsl., można uznać, że pod tym względem nie odbiega od normy scs.

Drugą podgrupę złożzeń derywacyjnych stanowią uniwerbizo-
 wane derywaty zwrotów dopełnieniowych. Należą tu przede wszystkim nomina agentis, jak w Zogr. богоцьтъсь — θεο-σεβής, четврѣ-
 товlastьсь — τετρ(α)-άρχης, сѣреброl'ubьсь — φιλ-ἀργυρος, мѣ-
 здожьмьсь oddające gr. τελώνης ale utworzone na wzór δωρο-λήπιτης
 (por. Sriez. II 227) i зажьмодавьсь oddające gr. δανιστής, być może
 formacja scs., a może kalka jakiegoś greckiego złożzenia z pierwszym
 członem χρεω-.

W PatSyn. mamy jeszcze następujące formacje z przyrostkiem
 -ьсь: analogiczne do мѣздожьмьсь — mytoжьмьсь 53v/3; dalej,
 niezbyt jasnego pochodzenia (tzn. kalka jakiegoś złożzenia z pierw-
 szym członem np. ἀγωνο- lub scs. twór analogiczny) podvigodaвьсь
 108/3 (nie notowany przez Sadn.-Aitz., przypominający зажьмода-
 вьсь), następnie bogoslouьсь 122v/14 — θεο-λόγος i grupa złożzeń
 z drugim członem -l'ubьсь oddająca greckie złożzenia z pierwszym
 członem φιλο-: bogol'ubьсь 172v/3 — φιλό-θεος, stranьpol'ubьсь
 172v/14 (w Sadn.-Aitz. brak) — φιλό-ξενος, xristol'ubьсь 9/2 —
 φιλό-χριστος, člouěkol'ubьсь 34v/13 — φιλ-ἀνθρωπος i slovol'ubьсь
 110/8 — φιλό-λογος.

Analogiczne formacje może tworzyć sufiks -ьникъ, np. z Zogr.
 четврѣтовlastьникъ (τετρ(α)-άρχης), ale w PatSyn. formacji takich
 nie ma. Mamy też sufiks męski -ьца: w Zogr. člouěkoubijьca —
 ἀνθρωπο-κτόνος i vinopivьca — οίνο-πότης, w PatSyn. natomiast
 κρѣвоpivьca 44/15 (nie notowane przez Sl. j. stsl.) — αιμο-πότης,
 następnie -tel'ь: w Zogr. zakonoučitel'ь — νομο-διδάσκαλος a w
 PatSyn. vьsedrьžitel'ь 54v/10 παντο-κράτωρ, κρѣστοxранitel'ь 34/16
 (w Sl. j. stsl. nie ma) — σταυρο-φύλαξ. W PatSyn. są jeszcze for-

macje na -čii: *σῦρεbroδανῶčii* 135/5 i *σῦρεbroprodanῶčii* 132/6 — *ἀργυρο-πράτης* nie notowane przez Sadn.-Aitz.

Formacje feminatywne tworzy sufiks -ica. W Zogr. tylko *l'ubodějica*, forma żeńska od (*prě*)*l'ubodějъ*, który wydaje się być scs. tworem analogicznym do *zъlodějъ*. W PatSyn. jest *Bogorodica* 14v/15 — *Θεο-τόκος*.

Wedle tych wzorów powstały złożenia *бѣлоризъць* 42/12 — *λευκο-χίτωνος*, *λευκό-στολος* i *čръноризъць* 20/2 — *μελανό-στολος*, znane już w tekstach kanonu, z osobliwym nieodwerbalnym członem drugim, a także feminativum *čръноризica* 40/18.

Pokrewną grupę stanowią złożone deverbativa typu *žitoměŕenije* — *σιτο-μέτριον*. Formacje *l'ubodějanije* i *prě'l'ubodějanije*, nie mające bezpośredniego wzoru greckiego (oddają gr. rzeczowniki *πορνεία* i *μοιχεία*), podobnie zresztą *studodějanije* — *ἀσέλγεια*, dowodzą że typ ten zakorzenił się już w tekstach kanonu scs. W PatSyn. znajdujemy *bogol'ubije* 44v/11 — *θεο-φιλία*, *čedorodije* 108/10 — *τεκνογονία*, *člověkol'ubije* 33/19 — *φιλ-ανθρωπία*, *čudotvoŕenije* 56/20 i *čudotvorije* 171/2 — *θανματο-ποιία*, *duševož(d)enije* 118v/10 — *ψυχ-αγωγή*, *slavol'ubije* 78v/18 — *φιλο-δοξία*, *σῦρεbro'l'ubije* 78v/10 — *φιλ-αργυρία* i *σῦρεbroprodanῶčije* 135/8 — *ἀργυρο-πράτιον*, przy czym tylko *člověkol'ubije*, *čudotvorije* i *čudotvoŕenije* notowane są przez Sadn.-Aitz.

Omówione tu złożenia mają charakter dopełnieniowy, tzn. można je zinterpretować jako np. *čudotvoŕenije* — *tvoŕenije čudesъ*. Podmiotowym, a więc nietypowym złożeniem jest występująca w Zogr. kalka *kuroglašenije* — *ἀλεκτορο-φωνία*, nie mająca odpowiedników w PatSyn., gdzie natomiast mamy typ *rukodělanije* 'dělanije rękami' 48/3, *rukodělije* 46v/9 — *χειρ-ουργία* i *rukopisanije* 143v/11 — *χειρό-γραφον* (to ostatnie znane już w tekstach kanonu). Niejasne jest *sladoxoditije* 118v/1.

Nietypowym złożeniem sufiksальnym występującym w PatSyn. jest *domačedъць* 56/10 znany już w Sl. j. stsl. — *οἰκο-γενής*, przypominający typ *čръноризъць*.

Podobnie jak w podgrupie poprzedniej tak i tu zasób słownikowy PatSyn. wykracza nieco poza zasób tekstów kanonu, ale nie wykracza poza zdomowiony już system kalk złożień sufiksальных.

Grupa złożzeń bezafiksальных jest niewielka. W Zogr. np. występują tylko dwie kalki greckie: *vodonosъ* — *ὕδρο-φόρος* i *vojevoda* — *στρατ-ηγός* oraz dwie germańskie: *vinogradъ* — goc. *weinagards* i *vrъtogradъ* (też w PatSyn 110v/20) — goc. *aúrtigards*,

wreszcie o niezbyt jasnym pochodzeniu *liceměr̃* i pochodne *lice-měr̃ije*. Sławski (Sł. et. j. pol. IV 225—226) podejrzewa tu kalkę z gr. *προσωπο-λήπτης*. W PatSyn. odnajdujemy jeszcze kilka takich złożzeń. *sr̃dobol'a* 181v/3 'krewny, *συγγενής*, występujący już w Supr. ma niejasną etymologię. Nieznany jest tekstom kanonu *očibol'ь* 116v/4, *suxodol'ь* (oddający gr. *χεμά-ρροος*) 56v/13 (nie notowany nawet przez Mikl.) i przezwisko osobowe *suxolob'ь* 118/7, jeśli to nie przymiotnik typu *suxorok'ь*, *zlatoustr'ь*, *prostovlas'ь*.

Niejasno prezentują się *komorog'ь* 74v/16 '*κεράμιον*' (wg Jagicia Entst. 395 osobliwość ruska) oraz *koporul'a* '*κερκίδιον*' (Sriezn. notuje też *pokorul'a*).

Z przeglądu powyższego jasno wynika, że rzeczowniki złożone Synajskiego Pateryka, chociaż mieszczą się w ramach zadomowionych już w języku scs. modeli słowotwórczych kalk, wykraczają poza fakty leksykalne notowane przez Sl. j. stsl. (korzystam z 25 zeszytów do *pobiti*) i słownik Sadn.-Aitz. Aby jednak uzyskać pełen obraz interesującego nas zagadnienia, trzeba jeszcze zobaczyć, jakie złożenia nieznane Paterykowi notuje słownik scs. Ponieważ Sl. j. stsl. nie jest jeszcze ukończony, posłużę się tu materiałem zawartym w słowniku Sadnik i Aitzetmüllera. Poniższe zestawienia ułożone są według omówionych wyżej typów słowotwórczych.

1. Formacje z pierwszym (określającym) członem typu adwerbialnego.

Model grecki	Sadn.-Aitz.	Hasła wspólne	PatSyn.
<i>εὖ -</i>	blagodarije blagodarǣstvije blagodařenije blagodatel'ь blagodat'nik'ь blagodav'ьs'ь blagodějanije blagodétel'ь blagodušije blagoispytanije blagoizvol'enije blagořxanije blagorastvořenije blagorodije blagosloves'ьstvenije blagoslovešenije blagosloveštenije blagosloveštvenije blagověr̃ije blagovėštenije blagovol'enije	blagoč'ьstije blagodat'ь blagodět'ь blagoslovl'enije	blagorod'ьstvo blagoslovn'ьs'ь blagotvor'ьstvo

Model grecki	Sadn.-Aitz.	Hasla wspólne	PatSyn.
<i>σω -</i>	cělomōdrije cělomōdgr̄stvije cělomōdprost̄ cělomōdrovanije		
<i>μακρο -</i>	dl̄ygoslužije dl̄ygotgr̄pělije dl̄ygotgr̄pěnije		dl̄ygotgr̄pělstvo
<i>εὖ -</i>	dobroč̄stije dobroč̄st̄ dobrodějanije dobrogověnije dobropomošťnica dobrorodije dobrorod̄stvo dobros̄tvofoeniye dobrovnije		dobrodětl̄ dobronravije
<i>δι -</i>	d̄vodušije		
<i>ὁμο -</i>	jedinosoštije jed̄noglasije		
<i>ταχυ -</i>	jedropiř̄s̄		
<i>ἑτερο -</i>	inojazyč̄nik̄		
<i>ὁμο -</i>	inomyř̄'eniye		
<i>ἄλλο -</i>	inoplemen̄nik̄ inostran̄nik̄ inověrn̄ik̄		
<i>μονο -</i>	inogoḡ		
<i>ὁμο -</i>	kur̄nosostije		
<i>πλεο -</i>	lixojadenije lixoimaniye lixoimije lixojm̄stvije lixojm̄stvo lixokl̄tva		lixojm̄s̄
<i>ψευδο -</i>	l̄žes̄v̄děníje l̄žes̄v̄dět'el̄		
<i>φιλο -</i>	l'uboslyř̄aniye l'ubostran̄niye		
<i>ὀλιγο -</i>	malomošť		
<i>βραχυ -</i>	malosloviye malos̄raniye malovėḡ		
<i>μαλακο -</i>	mėk̄kolėganiye		
<i>εὖ -</i>	milosgr̄dije		
<i>παρα -</i>			
<i>πολυ -</i>	m̄nogobož̄stvo m̄nogorazličije		mimoxod̄
<i>νεο -</i>	novogasl̄		
<i>μεσο -</i>	polunošti prėplad̄niye	polud̄ne plad̄ne plad̄nije pravovėriye	plad̄n̄
<i>ὀρθο -</i>	pravoslov̄s̄		
<i>πρωτο -</i>	prėd̄s̄đaniye prėd̄z̄vaniye prėždesđaniye prėždev̄z̄lėganiye prėždez̄vaniye		
<i>δει -</i>		prisnodėva	

Model grecki	Sadn.-Aitz.	Hasła wspólne	PatSyn.
<i>πρωτο</i> -	pr̥vnomočenica pr̥vnomočenikъ pr̥vnorodъsъ pr̥vnonъzleženije pr̥vnonъzlganije		pr̥vnonastolъnikъ pr̥vnostolъnikъ
<i>αυτο</i> -	samodělъnikъ samodr̥žitelъ samodr̥žъsъ samovlastъsъ soprotivovétrije	samovidъsъ	
<i>ἀντι</i> - <i>μεσο</i> - <i>ἱερο</i> -, <i>ἀγιο</i> - [<i>ὄμο</i> -] <i>ἕξα</i> - <i>ἄλλο</i> -	svęštenomoc̥enikъ svojeplemennikъ šestokrilatъsъ štuždekrgъmъnica tuždeplemennikъ tužderoždije	sředodvorije	svęštenolępъstvo
<i>κενο</i> - <i>μεγαλο</i> -	velenenavistъ ³ velezъloba	tъšteslavije	
<i>μεγα</i> -	velikolępotije velędarovanije velęlępota velęmoža velęmoža		velikodarovъnikъ
<i>κακο</i> -	zъlodęjanije zъlodęjstvo zъlovęrgъstvo	zъlodęjъ zъlovęrije	zъlovęrija zъlopameťnikъ zъlostradanije
<i>σκληρο</i> -	žestokolęganъnikъ žestosrg̥dije		

Połociowo przedstawia się to następująco:

Połóć formacji notowanych przez Sadn.-Aitz.

a nie spotykanych w PatSyn.

101 77,1 %

Połóć formacji występujących w PatSyn. a

nie notowanych przez Sadn.-Aitz.

16 12,2 %

Połóć formacji wspólnych

14 10,7 %

Ogółem

131 100 %

Powyższe dane jasno ukazują że ten typ kalk słowotwórczych był w tekstach scs. silnie zakorzeniony. Można przypuszczać, że każda taka formacja grecka mogła być kalkowana i że pojawienie

³ Sl. j. stsl. I 170—171 rozbija oba hasła z *vele-* na dwa wyrazy. Idąc za tą interpretacją nie wliczam haseł *velenenavistъ* i *velezъloba* do zestawienia liczbowego.

się konkretnych złożzeń w tekstach scs. zależało po prostu od charakteru tekstu greckiego. Formacje występujące wyłącznie w PatSyn., choć nie notowane w innych tekstach scs. kanonu, mieszczą się więc w pełni w normie scs.

2. Uniwerbizowane zwroty dopełnieniowe wykonawców czynności.

a. Typ *l'ubęjъ Boga* — *bogol'ubъсь*. Ze względu na częste występowanie materiał ułożony jest w porządku alfabetycznym członu drugiego.

Człon II	Sadn.-Aitz.	Hasła wspólne	PatSyn.
— <i>borъсь</i>	bogoborъсь xristoborъсь		
— <i>čътьсь</i>	bogočътьсь		
— <i>davъсь</i>	(blagodavъсь) ⁴ mъzgodavъсь zaimodavъсь zakonodavъсь žiznodavъсь		podvigodavъсь
— <i>jadъсь</i>	<i>zob. -jadъca</i>		
— <i>jътьсь</i>	mъzdojътьсь	mytojътьсь	(lixojътьсь)
— <i>l'ubъсь</i>	čistol'ubъсь krotol'ubъсь ništel'ubъсь sъgrebol'ubъсь životol'ubъсь	bogol'ubъсь človékol'ubъсь xristol'ubъсь slovol'ubъсь	stranъnol'ubъсь
— <i>nosъсь</i>	bogonosъсь strastonosъсь		
— <i>otъdavъсь</i>	mъzdootъdavъсь		
— <i>prijътьсь</i>	bogoprijътьсь stranъnoprijътьсь		
— <i>slovъсь</i>	(pravoslovъсь)	bogoslovъсь	
— <i>trърьсь</i>	strastotrърьсь		
— <i>tvorъсь</i>	čudotvorъсь mirotvorъсь robédotvorъсь godotvorъсь životvorъсь		
— <i>ubijъсь</i>	<i>zob. -ubijъca</i>		
— <i>védъсь</i>	sъgđsevédъсь		
— <i>vidъсь</i>	bogovidъсь	(samovidъсь)	
— <i>vlastъсь</i>	četvъtovlastъсь (samovlastъсь)		
— <i>zърьсь</i>	zvézdozърьсь		
oraz analogiczne	nieodwerbalne	bélorizъсь čъrnorizъсь	domačedъсь

⁴ Wyrazy ujęte w nawias należą do poprzedniej grupy złożzeń i w związku z tym tu nie są wliczane do zestawienia liczbowego.

b. Typ *točejъ slъzy* — *slъzotočъnikъ* w PatSyn. poza należą-
cymi do grupy poprzedniej hasłami *zъloramętnikъ* i *prъvo(na)-*
stolъnikъ nie występuje. W Sadn.-Aitz. 7 formacji:

bogosvarъnikъ, *četrъtovlastъnikъ*, *člověkougodъnikъ*, *měsęceslo-*
vesъnikъ, *slъzotočъnikъ*, *zakonopręstōpъnikъ*, *zvěrokrmъnikъ*.

c. Typ *drъžitel'ъ mira* — *mirodrъžitel'ъ*.

Sadn.-Aitz.	Hasła wspólne	PatSyn.
(blagodatel'ъ) (blagodétel'ъ) idoloslъžitel'ъ (l'ъžesъvédétel'ъ) mirodrъžitel'ъ (samodrъžitel'ъ) slovopisatel'ъ šaropisatel'ъ	vъsedrъžitel'ъ zakonoučitel'ъ	krmъstoxranitel'ъ

d. Typ *pijējъ vodę* — *vodopijъca*. W Sadn.-Aitz. występują:
bogoubijъca, *čarodějъca*, *člověkoubijъca*, *člověkoubojъca*, *suxojadъca*,
vinopijъca, *vinopivъca*, *vodopijъca* a w PatSyn. tylko *krmъvopijъca*.

e. Typ z drugim członem *-dějъ* w PatSyn. poza zaliczonym do
grupy poprzedniej wyrazem *zъlodějъ* nie wystąpił. U Sadn.-Aitz.
jest jeszcze *čarodějъ*, *l'ubodějъ*, *prěl'ubodějъ*.

f. Typ *dajējъ sъrebro* — *sъrebrodavъčii* występuje tylko w
PatSyn.: *sъrebrodavъčii* i *sъrebroprodavъčii*.

g. Inne dopełnieniowe formacje męskie to z suf. *-ja dręvoděl'a*
nie występujący w PatSyn., może też wspólne *srdobol'a* i tylko z
PatSyn. *očibolъ* ≤ **očibol'a* oraz derywat na *-ařъ* od *vrъtogradъ*,
mianowicie *vrъtogradarъ* (Sadn.Aitz.).

h. Żeński typ na *-ica*: wspólne tylko *Bogorodica*, pozostałe w
PatSyn. nie występują. Są to *krmъvotočica* i *l'ubodějica*.

i. Złożeniem bezsufiksальnym jest nie występujący w PatSyn.
vojevoda, *vodonosъ* i *vъsevladyka*.

Ukazana tu grupa złożzeń uniwerbizująca zwrot dopełnieniowy
jest zróżnicowana pod względem sufiksальnym, nie widać jednak
istotnej różnicy między złożzeniami kanonu a formacjami znanymi
z PatSyn. Brak w nim wprawdzie złożzeń dopełnieniowych z sufik-
sem *-ъnikъ*, podobnie jak w słowniku Sadn.Aitz. brak tego typu
złożzeń z sufiksem *-čii*, ale myślę, że w obu wypadkach odbija to
jedynie rzadkość tej formacji, a nie jej absolutny brak (sufiks
-ъnikъ nie jest obcy językowi Pateryka, a obcego pochodzenia
przyrostek *-čii* spotykany jest i w tekstach kanonu).

Ogólna ilość dopełnieniowych złożzeń nazw wykonawców czynności jest następująca:

Pość formacji notowanych przez Sadn.-Aitz. a nie występujących w PatSyn.	57	73,1%
Pość formacji występujących w PatSyn. a nie notowanych przez Sadn.Aitz.	8	10,2%
Pość formacji wspólnych	13	16,7%
Ogółem	78	100 %

Proporcje są podobne jak w grupie poprzedniej.

3. Uniwerbizowane zwroty dopełnieniowe z rzeczownikiem od-słownym w członie drugim (pomijam tu formacje należące do grupy pierwszej).

Sadn.-Aitz.	Hasła wspólne	PatSyn.
bogojavl'enije bogodaŕenije bogopoznanije bogoslavl'enije bratosŕtvoŕenije bratrotvoŕenije čarodějanije čudodějanije čudodénije dětogubl'enije grěxŕpadanije kokotoglaŕenije kŕvvojađenije kŕvotočenije kumirosluženije kuroglaŕenije l'ubodějanije nepravŕdosŕtvoŕenije plodoprinoŕenije plodŕtvoŕenije prěl'ubodějanije prěstŕpoklětije sŕrebro l'ubl'enije skvŕŕnojađenije stlŕŕotvoŕenije studodějanije tělŕopŕsanije vinopitije vŕsesŕžeženije zakonodanije zakonopoloženije zakonoprěstŕopl'enije žitoméfenije	čudotvoŕenije ŕŕokopisanije	duŕevoŕ(d)enije rukodělanije

4. Formacje zbliżone do poprzednich z drugim członem derywowanym.

a. Z sufiksem *-ije* (pomijam tu formacje należące do grupy pierwszej).

Sadn.-Aitz.	Hasła wspólne	PatSyn.
błōdol'ubije bogoborije bogoćstije bogorazumije bratol'ubije liceměrije nečlověkol'ubije ništel'ubije skvrnol'ubije slavoslovestije slavoslovije slavoslovesije stranańol'ubije strastotrępije vinodatije vľxvol'ubije	člověkol'ubije čudotvorije	bogol'ubije sřebrol'ubije sřebroprodavčije slavol'ubije sladoxoditije rukodělije čędorodije

b. Z sufiksem *-ŕstvo* Sadn.-Aitz. notuje 12 formacji: *bratobijŕstvo*, *čętojŕstvo*, *člověkol'ubŕstvo*, *črńnorizŕstvo*, *xristoubijŕstvo*, *liceměrŕstvo*, *ľubodějŕstvo*, *prěl'ubodějŕstvo*, *sřebrol'ubŕstvo*, *suguborodŕstvo*, *vřsedrŕžitel'ŕstvo*, *vojevodŕstvo*. W Pat.Syn. brak zupełny tego typu przy istnieniu złożeń typu przysłówkowego, a więc *blagorodŕstvo*, *blagotvorŕstvo*, *dlęgotrępělŕstvo*, *svęštenolępŕstvo*. Hasel tych brak w Sadn.Aitz., który notuje natomiast *dobrorodŕstvo*, *lixojŕstvo*, *mŕnogoboŕŕstvo*, *zľlodějŕstvo* i *zľlověrŕstvo*.

c. Z sufiksem *-ŕstvije* w Pat.Syn. brak zupełnie, natomiast Sadn.Aitz. notuje 5 hasel: *bratol'ubŕstvije*, *člověkol'ubŕstvije*, *liceměrŕstvije*, *mōžęblaŕŕstvije* i *sřebrol'ubŕstvije*.

Dane liczbowe obu grup pojęć abstrakcyjnych przedstawiają się następująco:

	Sadn.-Aitz.	PatSyn.	Wspólne
złożenia gerundialne	33 (89,2%)	2	2
inne na <i>-ije</i>	16 (66,7%)	7	2
inne na <i>-ŕstvo</i>	12	—	—
inne na <i>-ŕstvije</i>	5	—	—
ogółem	66	9	4
	(84,6%)	(11,4%)	(5,1%)

Jak widać, tego typu złożenia są w PatSyn. rzadsze niż poprzednie. Ich procent ogólnej ilości formacji złożonych (tzn. notowanych przez Sadn.-Aitz. oraz występujących w PatSyn.) wynosi bowiem:

wśród złożzeń typu przysłowkowego	22,9%
wśród złożzeń dopełnieniowych wykonawców czynności	26,9%
ale wśród złożzeń dopełnieniowych pojęciowych tylko	16,5%

Dalej zauważyć należy, że brak w PatSyn. złożzeń z sufiksami *-bstvo* i *-bstvije*. Złożenia gerundialne są z kolei rzadsze od nowszych formacji złożonych na *-ije*. A więc wśród haseł notowanych przez Sadn.-Aitz. jest 35 formacji gerundialnych typu *bogojavl'enije* \leq *javl'enije Boga*, a tylko 18 derywacji nowszych typu *l'ubl'enije Boga* \geq *bogol'ubije*. W PatSyn. natomiast obok 4 formacji gerundialnych jest 8 nowszych. Łatwo zauważyć, że jest to stosunek akurat odwrotny:

$$\begin{array}{l} \text{Sadn.-Aitz.} \quad 35 : 18 \approx 2 : 1 \\ \text{PatSyn.} \quad \quad 4 : 9 \approx 1 : 2. \end{array}$$

Jeżeli jednak przeciwstawimy złożenia gerundialne wszystkim innym (tzn. nie tylko z suf. *ije* lecz i *-bstvo* i *-bstvije*) to otrzymamy stosunek:

$$\begin{array}{l} \text{Sadn.-Aitz.} \quad 35 : 35 = 1 : 1 \\ \text{PatSyn.} \quad \quad 4 : 9 \approx 1 : 2. \end{array}$$

Natomiast stosunek sufiksów *-ije* : *-bstvo*, *-bstvije* w nowszym typie złożzeń wynosi:

$$\begin{array}{l} \text{w Sadn.-Aitz.} \quad 18 : 17 \\ \text{w PatSyn.} \quad \quad 9 : 0. \end{array}$$

Wniosek ostateczny jest następujący: złożenia gerundialne, które można chyba uznać za starsze, zastępowane są stopniowo przez composita nowsze, bez gerundialnego morfemu odimiesłowowego. Proces ten w Pateryku Synajskim jest zaawansowany silniej. Gdy bowiem w materiale występującym w Sadn.-Aitz. formacje nowsze stanowią 1/2 ogółu, to w PatSyn. już 2/3. Obok różnic ilościowych są i jakościowe: w PatSyn. brak formacji z suf. *-bstvo* i *-bstvije*. Różnice te są przypuszczalnie wynikiem nacisku własnego systemu słowotwórczego kopistów.

Na koniec warto się przyrzeć pozostałym złożeniom bezsufiksalnemu. Jest ich stosunkowo niewiele i wydaje się, że nie odgrywają jeszcze zbyt wielkiej roli w słowotwórstwie scs. W słowniku Sadn.-Aitz. znajdujemy: *bratučedь, gromьglasь, lětorasь, liceměрь, męsopustь, rьkovęть, stьlpustěna, vinogradь, vьrbьpogradь* a można tu dodać *vьsevladyka, vodonosь, vojevoda*. Hasłem wspólnym jest *vьrbogradь* a tylko w PatSyn. występuje *suxodolь* i niezbyt jasne *komorogь* i *koporul'a*.

Jako ciekawostkę wymienić można znaną z Supr. hybrydę *рѣтъtrosija — ὀδο-στροφία*.

Na zakończenie powyższych rozważań nasuwa się pytanie czy i w jakim stopniu analiza rzeczowników złożonych Pateryka Synajskiego wykorzystana być może w dyskusji nad problemem, czy rękopis ten jest którąś z kolejnych kopii *отъцьскиѣхъ кнѣгъ* Metodego, o których jest mowa w XV rozdziale jego Żywota.

Przytoczony materiał porównawczy zarówno z jednego z najstarszych tekstów scs. (Zogr.) jak i tzw. kanonu (wykorzystanego w słowniku Sadn.-Aitz.) przemawia za tym, że większość złożań rzeczownikowych PatSyn. można by odnieść do najstarszej warstwy językowej, sięgającej korzeniami epoki Metodego. Trudność sprawiają jednak rzeczowniki abstrakcyjne. Można przypuszczać, że w języku Metodego przeważały złożenia typu gerundialnego. Wystarczy porównać dane liczbowe: w Zogr. stosunek typu gerundialnego do nowszego wynosi 5 : 1 (przy czym jest to niezupełnie jasne etymologicznie *liceměrije*), w całym materiale Sadn.-Aitz. 35 : 35, (tj. 1 : 1) a w PatSyn. 4 : 8 (tj. 1 : 2). Pod względem statystycznym PatSyn. reprezentuje więc w tym zakresie stan młodszy, podobnie zresztą jak i młodsze teksty tzw. kanonu. Pozostaje tylko bez odpowiedzi pytanie, czy formacje młodsze pochodzą od tłumacza, czy od kolejnych kopistów. Bez szczegółowego porównania różnych odpisów i redakcji scs. pateryków odpowiedzi na to pytanie udzielić się nie da. Wydaje się jednak, że przenikanie formacji młodszych do kolejnych odpisów było możliwe i że wobec tego nie można wykluczyć związku PatSyn. z Paterykiem Metodego, chociaż stan abstrakcyjnych złożań dopełnieniowych tego zabytku uznać trzeba za nowszy w stosunku nie tylko do Zogr., lecz i przeciętnej, jaką nam daje słownik Sadnik i Aitzetmüllera.

Sažetak

SLOŽENICE SINAJSKOG PATERIKA I SLOŽENICE STAROSLAVENSKOG KANONA

U praslavenskom tvorbenom imenskom sistemu složenice su marginalni fenomen. Uz to one su pretežno grčki ili njemački kalkovi. Stoga analiza složenica jednog starog teksta može pridonijeti boljem upoznavanju njegove historije.

Autor uspoređuje složenice staroruskog Sinajskog paterika sa analognim oblicima u jednom od tekstova staroslavenskog kanona, naime Zografskim evanđeljem, kao i s korpusom složenica datim u Sadnik-Aitzetmüllerovom rječniku. Pri tome glavno težište nije stavljeno na pojedine riječi, već na tipove složenica. To je omogućilo da se konstatira odsustvovanje bitne razlike u tipu složenica, gdje prvi adverbijalni dio specificira značenje drugoga dijela (npr. *blagočestije*), kao i kod složenica »nomina agentis« tipa *l'ubějъ Boga* — *bogol'ubъcъ*. Postoji, pak, značajna razlika u grupi apstraktnih složenica. U Zografskom ev. i u drugim tekstovima kanona prevladavaju gerundijalne složenice starijeg tipa, kao npr. *l'ubl'enije srebra* — *srebrol'ubl'enije*. U Sinajskom pateriku prevladavaju mlađeg tipa derivacione složenice, kao *l'ubl'enije srebra* — *srebrol'ubije*, iako u njemu odsustvuju oblici sa *-stvo* tipa *srebrol'ubestvo* koji su mogući u nekim tekstovima kanona.

Ova činjenica može biti objašnjena na bilo koji od ova dva načina: bilo da mlađi oblici potječu od prevodioca (i u tome slučaju veza između Sinajskog paterika i Metodijeva paterika je gotovo nemoguća), bilo da oni potječu od prepisivača koji su više puta i na različitim mjestima prepisivali Metodijeve *otčeskyje knigy*. Ovo bi moglo biti provjereno samo uspoređivanjem pojedinih tipova složenica u svim poznatim rukopisima slavenskog paterika.